

Тематски зборник

„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Тематски зборник
„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

За издавача

Проф. др Драган Танчић, директор

Уредили и приредили:

Проф. др Драган Танчић

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник

Проф. др Далибор Елезовић

Лектура

Проф. др Јелена Војиновић Костић

Муниба М. Дрековић

Припрема за штампу

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Pi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-89025-80-4

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Тематски зборник

**„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ
СТВАРАЛАШТВУ“**

Лепосавић, 2022.

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ПРЕДГОВОР	13
Јасмина М. Ахметагић Страх од женског „Аникина времена“	17
Ана М. Мумовић Исконски и ововремени страхови од будућности (прилог тумачењу прозе Страх од сутра Аца Ракочевића)	31
Ана Р. Стишовић Миловановић Страх од завршетка приче	45
Мирјана М. Бечејски „Кратка историја једног дугог и великог страха“: приповетка „Књига“ Иве Андрића	55
Јасмина П. Кнежевић Дервиш и страх (наратив страха у роману Дервиш и смрт Меше Селимовића)	69
Милена М. Видосављевић Појава страха код ученика при учењу и усвајању страних језика	81
Ивана М. Раловић Памћење страха: Други светски рат од књижевности до филма	93
Урош З. Ђурковић Појам еколошке анксиозности и страх од нуклеарне катастрофе у српској књижевности: преглед проблема	115
Зорана З. Ђушић Страх у драмама Душана Ковачевића	127
Магда Г. Миликић Страх у роману „Дан шести“ Растка Петровића	143
Драгана Р. Рајовић Хришћанска деонтологија и страх у приповеци „Злате из Слатине“ Григорија Божовића	157

**ПОЛИТИКОЛОГИЈА, СОЦИОЛОГИЈА, ПРАВО,
ЕКОНОМИЈА, КОМУНИКОЛОГИЈА**

Андрей Владимирович Баранов Методи преодоленија страха в насилственном конфликте (на метериалах республик Донбасса)	167
Драган Љ. Танчић, Ванда Б. Божић Страх у политичким и кривичноправним наукама	175
Брацо Ковачевић Политика, интелектуалци и страх	187
Мирослав Д. Стевановић, Драган Ж. Ђурђевић Ширење страха као елемент међународноправног наступа запада против Републике Србије	193
Срђан Ж. Словић Страх као елемент односа између стратегије и политике у доба хладног рата	215
Радослав В. Балтезаревић Ново оружје политичког маркетинга: Системско одржавање осећаја страха eWOM комуникацијом	223
Маја С. Димић, Светислав С. Пауновић Програм економских мера за ублажавање негативних ефеката проузрокованих КОВИД-19 пандемијом у Републици Србији	239
Марјан Д. Марјановић, Милан Ж. Милошевић, Неџад С. Корајлић Страх од демонополизације државе у војној безбједности	255
Невена Д. Красуља, Дејан Т. Илић, Гордана Ђуретић Појава страха услед економске кризе и немогућности планирања каријере	273
Перица Б. Милетић Страх запослених у организацији као механизам изградње свести о безбедности	291
Милан Д. Живојиновић, Сања З. Стошић Хибридни рат као генератор кризе и страха	305
Анђелка Р. Рачић Страх – кочница за пријаву насилника у породици	327
Винко Ј. Пандуревић Страх од рата и страхови у рату	343
Живана Р. Крејић, Јелена Д. Палић Сигурност туристиче дестинације као основа њеног развоја	389

Оља М. Арсенијевић, Јасмина М. Арсенијевић, Ненад Н. Перић Неуобичајене стратегије које стварају подршку промени	399
Марија С. Лугоњић, Драго Д. Орчић, Амела А. Хајдаревић Управљање променама у здравству у кризи изазваној пандемијом COVID-19 Котеровим осмофазним моделом	419
Боривоје В. Балтезаревић Анатомија страха – мултидисциплинарна интерпретација значења и вишеструке функције страха у друштву и култури	443
Бојан С. Драшковић Страх од смеха као основа тоталитарног поретка	451
Милица Р. Васиљевић Благојевић, Горан Р. Стојановић, Верица Г. Трбовић Перцепција страхова студената здравствених студија	473

ИСТОРИЈА, ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ, ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

Далибор М. Елезовић Феномен страха у историографском делу Жана Делима (1923-2020)	487
Ратко Љ. Љубојевић, Јелена В. Радовић-Стојановић Терор османских власти над српским народом	495
Дејан Р. Дашић Страх од интервенције са истока и наставка наоружања за потребе ЈНА 1951–1958. године	511
Звездана М. Елезовић Тема страха у савременој ликовној уметности	535
Петар Р. Ристановић Улоге феномена страха у разбуктавању косовске кризе 1981-1989. – прилог истраживању	541
Ена С. Мирковић Страх од револуционарног терора у Србији после Другог светског рата	553
Невена С. Петковић Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије	575
Марија М. Савић, Небојша Д. Ђокић Утицај страха од спољног и унутрашњег непријатеља на дислокацију римских војних једница на тлу Дарданије	595

Верица Р. Михајловић

Страх од временских неприлика као повод и инспирација
српских народних обичаја и песама 625

Милена Б. Шљивић

Уметност као начин превазилажења страха избеглица
са Косова и Метохије 637

Ана М. МУМОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ИСКОНСКИ И ОВОВРЕМЕНИ СТРАХОВИ ОД БУДУЋНОСТИ

(Прилог тумачењу прозе *Сѝрах од суѝра* Аца Ракочевића)**

Аѝсѝракиѝ. Рад анализира записе Аца Ракочевића (1938–2007) *Сѝрах од суѝра* (2003), познатог новинара и писца са Косова и Метохије, књигу прозе коју је жанровски тешко одредити. Тумачимо је као аутобиографске записе, дневник и историјску хронику времена у којем Ракочевић као наратор-јунак приповеда о страховима током седамдесет и осам дана бомбардовања Косова и Метохије и страховима и догађајима након доласка међународних снага. Дакле, реч је о човековим исконским ововременим страховима као универзалном феномену света који живимо. Писац и новинар сведочи и о личном доживљају и страху као људском феномену и верно слика догађаје и личности које су обележиле његову духовну биографију, времену које доживљава као национални слом и државни пораз. О прожимању страхова сведочи реторика наслова његове књиге *По свейѝу са Косовом око враѝа*.

Циљ рада је да на примеру аутобиографских записа покаже феномен страха са друштвеног, психолошког и филозофског аспекта.

Кључне речи: Ацо Ракочевић, страх, Косово и Метохија, психологија, филозофија, историја.

Можда је у ѝочейѝку било и друѝих моѝива, али данас је ѝлавни сѝрах. Од сѝраха су људи зли, сурови и ѝодли, од сѝраха су дарежљиви, чак и добри.

В. Јеротић

Дође ѝролеће и нади дође крај. Замени је сѝрах. Сѝрах од суѝра. Мој сѝрах друѝом наду роди.

А. Ракочевић

Присѝуй. – Готово да не постоји, осим, можда, теме љубав, сложенија тема од страха кроз који се испољава драма човекове личности. Као најстарија и најјача емоција човечанства, а између осталих најјачи страх је страх од непознатог.

* Виши научни сарадник, djordj_ana@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. јануара 2022. године.

Страх је пут у песимизам, у сенку, води до беса, бес води до мржње, мржња до патње. Он парализује потребне напоре човечанства да „претвори повлачење у напредовање“ (Рузвелт), и подразумева „злобне радње“ (Ниче), „узима ствари с њихове горе стране“ (Сенека).

На његово настајање, открива наука, подједнако утичу страх одвиктимизације, који је у функцији ученог ризика и озбиљности, или културно-историјски контекст страха и зато је неисцрпна тема уметника. Као такав страх је именован и у Ракочевићевој структури као *Страх од суџира* и присутан је од прве до последње странице, у свим догађајима и међу свим његовим јунацима. Једнако се плаше деца и одрасли, појединац и маса, необразован и високо образован човек, па сви различити облици страхова дају простор уметницима за обликовање различитих типова личности и карактера јунака, атмосфере и климе духа.

Претпоставка анализе јесте одговор на питање: шта је сутра? Страх представља примарну емоцију која настаје услед опажања или очекивања стварне или замишљене опасности. Као такав страх има значајну адаптивну улогу у мотивацији, избегавању ситуација и представља веома изучавану емоционалну категорију у неурона укама и неуро биологији понашања.

И филозофија се, као мајка свих наука, одувек бавила феноменом страха, а међу њима су били и антички филозофи Платон и Аристотел. Посебно се истичу Имануел Кант (1724 – 1804), Серен Кјеркегор (1813 – 1855), Мартин Хајдегер (1889 – 1976), и савремени норвешки филозоф Лаш Фр. Х. Свенсен (1970). Свенсен полази од тврдње да је страх „увек интенционалан објекат“. Он је увек усмерен ка нечему. „Без таквог објекта не би било речи о страху, већ само о лупању срца, брзом дисању и дрхтању“ (Svensen, 2008: 41). Хајдигер и Кјеркегор разликују страх од стрепње, иако је реч о веома сродним осећањима. „Страх од једног предмета који нам прети неодређеним злом јесте стрепња“ (Svensen 2008: 41).

У *Филозофији стјраха* Свенсен даје дијагнозу духа и стања ствари и процеса тврдњом да је човечанство заробљено у епохи страха и да живимо у свету у коме се страхом манипулише и влада, како у медијима, тако и у политици и култури. Човеков највећи страх, како дефинишу филозофи, је страх од смрти и он узрокује многе друге типове страхова са којима је у тесној вези.¹ Већ уводне одреднице о страху показују да је човек заробљен

1 Као оквир нашег поимања страха, а оно произилази из реалне пројекције страха у Ракочевићевој прози, наводимо још неколико мисли о страху великих људи: „Можемо се бојати некога кога волимо или презиремо, некога ко је јако добар, јако окрутан или истински подао према нама“ (Сандор Марай); „Ко је стално у страху, сваки је дан кажњен“ и „Ко се плаши свих заседа, не упада ни у једну“ (Публилиус Публилије); „Колико се кукавичлука крије у скромности“ (Шарл де Гол); „Сенка незнања зове се страх“ (Елфриеде Јелинек); „Сигурније је бити онај кога се боје него онај кога се воли“ (Николо Макијавели); „Живети, значи бити стално у опасности“ (Фридрих Ниче); „Нема те силе која трајно може издржати притисак страха“ (Цицерон); „Неискуство рађа самопоуздање, а искуство страх“ (Свети Јероним); „Ко се боји, извору страха даје

у страху означен реториком наслова Ракочевићеве прозе *Сѝрах од суѝра* која слика драму појединца и драму српског народа на Косову и Метохији током последњег рата у Европи крајем прошлог века. Она има национални и универзални слој значења.

Како је око човека страх у свему и од свега, постоји и мишљење да се страха треба у потпуности ослободити, јер човека спутава и онемогућава да оствари своје замисли. Међутим, страх помаже и да човек буде опрезан, нарочито у ситуацијама у којима се први пут нађе. „На основном биолошком нивоу, страх нас мотивише да препознамо кораке да се одбранимо од неке опасности и помаже нам да преживимо“ (Starčević 2001: 9). Психолози сма-трају да код човека постоје три врсте реакције на страх: супротстављање, бежање и немогућност и као такав „страх се може исказати као: објективни доживљај, карактеристично понашање и телесни симптом“ (Starčević 2001: 11).

У приступу сложеној теми страха наводимо и становишта најзначајнијег српског психотерапеута, Владете Јоротића, који покушава да одговори на питања из нашег наслова: који су човекови исконски страхови, а који ововремени и да ли је страх универзалан феномен света? „Нема ниједног животног доба“, налази он, „од пренаталног времена до старости и смрти које би било поштеђено слабијег или јачег присуства страха“ и истиче да је страх „заразан“ јер лако прелази са једног на другог човека, али и да се „научи“ јер је човек способан да се страха ослободи. Лек од страха јесте неговање, „врлине у себи“ јер су три „сестре: вера, нада и љубав“ спас од болести и страха (Јеротић 2020: 7 –12). Он полази од човекових прастрахова, какви су страхови од ватре, помрачења Сунца и земљотреса, прати тумачења страхова у религијама кроз векове и историју и страхове од живота или сутра, како реториком наслова означава Ацо Ракочевић, као последице недостатка самопоуздања и суочавања са смрћу и злом.

О ратним дешавањима на Косову и Метохији, остала су многобројна сведочења, афирмисаних писаца, историчара, политичара и новинара, а свакако тек ће доћи нова. Ван сумње ова тема ће одредити садржај српске књижевности у будућем времену. Сви они, примерено стваралачким моћима и циљевима, сведоче о голготи и страдању српског народа.²

После одређења садржаја појма страха, нужно је дати и књижевноисторијско одређење *везе и односа* историје и књижевности, јер се проза Аца Ракочевића (1938 – 2007) *Сѝрах од суѝра*,³ као и његов *целокупни друшћивени*

моћ да њиме влада“ (Маурска); и „Суочи се с властитим страховима и они ће нестати“ (Френклин Рузвелт).

- 2 Било би нужно истражити слику страха пројектовану у литератури Албанаца и открити сличности и разлике међу њима.
- 3 Ракочевић је аутор књига: *Невесели извор* (1975), *Кад су свици лајали* (1979), *Државна деца* (1980), *Брвнара под џланином* (1984), *Бела љојочара* (1985), *Безмуд* (1992), *Самоћа*, (1993), *Човек који љрескаче ваздух* (1997), *Морам Цијане да нађем* (2000), *Молићива за Милицу* (2002) и *По свейу с Косовом о врају* (2001). У свим књигама објављеним након распада СФРЈ открива драматичне сукобе и покушава да да свој суд о ратним и поратним дешавањима.

културни и пољопривредни ангажман не може тумачити изван историјској контекста.⁴ Говорити о историјским догађајима инкорпорираним у књижевни текст, подразумева и отварање сложене односа историје и књижевности унутар које се ојача да „историја у односу на књижевност није била нешто спољашње“, односно да се историјским, елементима књижевности може слободно служити, мењати, преобличавати, подвргавајући их власитим циљевима и тежњама, својој унутрашњој природи“. Историја, дакле, у књижевности постоје „чиниоца унутар система, који у књижевне творевине уноси обележја своје власитије природе, а пре свега нефикционалности, прејензију на чињеничну истину“ (Деретић 1983: 18).

Анализа структуре. – Структуру прозе *Свјетом од сујера* као дневника отвара чиста поетска рефлексја о страху и стању духа наратора-јунака, сведока страха као последице убијања и поништавања човека и народа. Јордан Ристић мисли да је у питању и мемоарска и аутобиографска проза у којој је „згуснута драма великог српског страдања“ (Ристић 2003: 222) а Косово и Метохија пројектовано као Андрићева „земља мржње“. У Ракочевићевом делу се, заправо „осећа срећан спој дара, дисциплине и одговорности за катаклизмичан тренутак који је задесио српски народ на простору Старе Србије на почетку новог миленијума“ (Ристић 2007: 107) Писац се исповедно идентификује као „болест и рана“ и тако заправо открива стрес као акутну последицу и фазу страха.

„Не знам ни ко сам ни куда идем. Прошлост ми: нестварна и извитоперена, лудило и мора, гљива лудара у грлу заглављена, садашњост: смрт и суза над њом, а будућност: усковитлани вир и понор у њему.

Не знам ни да ли сам страх рођен из онога што је било или из онога што ће бити. Једино видим: рана сам и бол њоме створен и присут од Копаоника до Проклетија, а зачет тамо неге на Сињајевини и Дурмитору, па се, као метастаза, разливам затамњеним и затвореним небеским просторима и с њих у дубодолине сливам и земљу растачем попут усова. Све у вододерину и урвину обрћем; губам и у губу претварам и шаљиви цвет и липов хлад. Губом су ме заразили и у њу станили, сад сам и ја она“ (Ракочевић 2003: 7).

4 Ацо Ракочевић је поникао у Горњој Морачи, где је одгојен на епској песми и мајчином завету „буди поштен“. Највећи део свог века, провео у Приштини, на Косову и Метохији, у свом другом завичају. Радио је у просвети и листу „Јединство“. Његов књижевни и новинарски рад обележила је дубока укљученост у друштвено-политичку стварност Косова и Метохије у коју утискује лични и критички приступ свим друштвеним темама и историјским процесима. Био је активни учесник већине националних и политичких дешавања у последњим деценијама двадесетог века. Та сведочанства, непосредног посматрача и учесника драгоцен су документ једног времена. Ракочевић је био заменик председника Српског покрета отпора и Црквено-народног сабора Косова и Метохије. Са председницима организација Момчилом Трајковићем и владиком Артемијем путовао је по свету и указивао на косовскометохијски проблем односно српско национално питање. Своје идеје и разговоре вођене у неким од најзначајнијих светских институција, као што су Европски парламент, руска Дума, немачки Бундестаг, амерички Сенат и Конгрес и Савет безбедности УН, преточио је у књигу *По свешу са Косовом о враћу*.

Уметничку рефлексiju и причу о искомским и ововременим страховима затвара мисао о страху којом је структура и започета као доказ његове свеопште присутности и уметничког поступка писца достојног вредних уметника: „Страх од сутра је то. Ево га, као планина нарастао... Не знам ни ко сам ни куда идем... (Ракочевић 2003: 217). Забринут и слуђен јунак-наратор, изгнан и из свог другог завичаја, почиње и заокружује причу о страху као причу о националном и државном слому српског народа не само на простору Косова и Метохије. Исповест, ако се поима као дневник, има личну и психолошку раван: „Не знам да ли је страх рођен из онога што је било или онога што ће бити“ (Ракочевић 2003: 7) и историјско-друштвену раван: „У прошлост не могу, садашњост немам, а од сутра ме страх: стрепим и за себе и за племе своје“ (Ракочевић 2003: 7).

Већ уводна Ракочевићева рефлексивна мисао и поетска слика, у којој се преклапају митолошко и историјско, сажимају битна сазнања о природи и пореклу његовог искомског, антрополошког, историјског и културолошког страха који је постао хронични страх, односно стрес. И мисао и слика као облици ума и осећања показују суштину страха какву је наука већ открила. У најкраћем оне упућују на сазнање од којих смо кренули дефинишући приступ, односно да је страх примарна емоција и да настаје опажањем или очекивањем реалне или замишљене опасности: „Не знам ни ко сам ни куда идем“.

Супротно научном открићу да је страх урођена реакција на претећи или болан стимулус, у наратору-јунуку се, притиснутом злом, страховима и историјским и културолошким искуством из прошлости („прошлост ми нестварна и извитоперена“), стварношћу коју песнички и симболички означава („смрт и суза над њом“) и неизвесношћу пред будућношћу коју симболички и психолошки означава („усковитлани вир и понор у њему“) укрштају искомски и ововремени страхови, па постаје немоћан. „Од себе и свакога бежим, а не знам ни куда идем ни где ћу се станити. У прошлост не могу, садашњост немам, а од сутра ме страх. Стрепим за себе и за племе своје“ (Ракочевић 2003: 7).

Став страха разлива се из сваке речи, сваке слике и сваке мисли исповести и сведочења у којима се преклапају биографско и документарно, песничко и легендарно. На физиолошком плану страх се испољава у убрзаном раду срца, пораст у тону са мишића, повишеном крвном притиску, повећаном лучењу адреналина, убрзаном дисању, сушењу уста, кажу научници. У Ракочевићевој уметничкој представи све то се огледа у мучнини што се доживљава из сазнања које открива уметничка истина. Поводом зла, неправде, страдања, смрти, сеоба и насиља, наратор-јунак исповедно саопштава да осећа „да ме нема ни у једном времену ни у једном облику“ (Ракочевић 2003: 8). У етичкој равни, дакле, уметник испољава отпор и непристајање на живот у којем није испуњено начело: *Будимо људи, а никада нељуди*.

На плану људског понашања, страх се манифестује карактеристичним држањем тела, држањем за главу или држањем главе у шакама, одсутним

погледом и слично. То је биолошки, сврсисходна, сигнална реакција човека на опасност и реални страх.⁵ Истина постоје и неуротични страхови, као што су страхови од испита, од кастрације или мучења и комадања тела и други. Наратор-јунак има свест о страху који условљава понашање. Већ на почетку исповести он настоји научно да одреди његову суштину и непрестано му се враћа из странице у страницу. „Хтео сам људски страх у себи да савладам. Страх је извор многих недаћа и страдања, зачетак понижења и у ништавило падања“ (Ракочевић 2003: 10). Дакле, уметнички је казано исто оно што и наука открива. У Ракочевићевој пројекцији, поводом личне драме, смртних опасности у рату и националног слома и пораза, страх се показује као један од најефикаснијих и наравно најнехуманијих начина управљања људима и другим живим бићима.

У тој равни страх је приказан као осећање деперсонализације, урушавања и разарања човекове личности и као сила која спутава делатни човеков дух. „И страх ме, и срамата ме“ (Ракочевић 2003: 14), паралелно открива наратор-јунак свест и осећања, и тако указује на сферу хроничног страха као узрока стреса. А стрес именује његову стваралачку муку са страхом који се угнездио у свести, као и етичке мајчине речи да не сме узимати туђе, па чак ни јаје испод кокошке. Етика наратора-јунака почивана духу пословице да је *боље сув хлеб с њошћенењем него колач с њејошћенењем*. Међутим када се сусрео са страхом, схватио је да „мале су ријечи за велика и невиђена недјела и покорe“ (Ракочевић 2003: 18), чиме заправо маркира раз- мере зла на Косову и Метохији као неконтролисане или неизбежне претње и опасности.

Лик мајке, поникао у аури топлих успомена на драго биће и њене етичке поруке, равне божанским, у Ракочевићевој евокативној прози постаје наспрам страха мера вредности. Како социолошка и организациона истраживања указују на то да, страхови појединаца не зависе само од њихове природе, већ су обликовани и њиховим друштвеним односима и културом. Јасно је да њен лик постаје компас у кретању ка спасењу и мера за веру у победу добра, без обзира на то колико се страха осети и доживи. Супротстављајући њеним речима стварност и пролазећи кроз приче и историју, наратор се пита: „Јесам ли ја то од вука бежао, да бих у чопоре нових невоља упадао?“ па „сузних очију и са страхом у њима, идем да, негде у белом свету, научим радост живљења и откривам путеве висинама и величинама. Ноге клечају, у грудима клопа- ра уплашено срце; страх ме и да помислим шта ме све очекује, какве ми се препреке испречавају“ (Ракочевић 2003: 23). Пред нама су све физиолошке манифестације страха и респонс страха који служи преживљавању изазива- јући одговарајуће одговоре у понашању сачуван токомеволуције.

Како се Ракочевићева исповест и форма дневника односи на рат и ратне последице у којем је на Косову и Метохији убијено више од тринаест ипо

5 Индикативна је слика Гистава Курбеаса насловом *Човек њолудео од сѝраха* на којој се виде све манифестације страха о којима говоримо, пратећи паралелно реторику научног и приповедачког језика који преводимо у језик критике као науке.

хиљада људи и протерана половина српског становништва, природно је да се феномен страха посматра и наспрам феномена људске храбрости.⁶У психологији и антропологији страх се понекад сматра као супротно страх храбрости. И заиста, храброст јесте спремност да се особа суочи са недаћама, а страх је пример стања које чини вежбање храбрости могућим. Међутим, у најдубљим слојевима ове прозе, пред количином мржње, насиља и страха, поништавају се храброст и њен смисао. „Бежећи од мојих страхова, први пут стигох у Метохију и Пећ“ (Ракочевић 2003: 24), сведочи наратор-јунак, намеран да ту и умре, али ће рат све распршити „као магла на суманутом и подивљалом ветру. Само ми је страх остао. Од свега, само страх“ (Ракочевић 2003: 25).

Са страхом и мучнином, у маказицама руских возила која га испраћају, наратор-јунак, после узалудне борбе, продијајући се кроз густу маглу, напушта Косово и Метохију. „Срце и душа остају. Са свим што је било и што ће бити. С Дечанима и Патријаршијом. С Грачаницом највише. Њих нисам могао да понесем“ (Ракочевић 2003: 27). У глави му тешка мисао и историјски страх као чињенице и културолошка свест: „А Русија као Русија, увек немоћна кад је Србија у питању. Увек на клацкалици: хоћу-нећу“ (Ракочевић 2003: 27). На личном плану страх је постао мрак. „некуд идем, а не знам куда. Још ме и Руси од страха бране и у непознато испраћају“ (Ракочевић 2003: 33):

„Никада више огледало и ја нећемо бити блиски. Зашто да му откривам оно што је само мени знано, зашто да се у њему огледа, оно што се ни у мојој души не може огледнути? Или, само у њој може, па му друго огледало није потребно. Мраку огледало не треба, довољна му је људска душа. И да се у њу стани и да га она својим страхом храни и увећава. Једино не умем да разаберам да ли се то страх само у овом времену и простору увећао и згуснуо, али су ово време и простор учинили да га боље упознам и појмим са свим хаосом и незнањем који са собом носи. Биће да је мрак увек био само мрак, а мени су га ово време и овај простор приближили и помогли да стварније осетим мучнину и тежобност и схватим да може бити још и мучније и тежобније, да и од црног црње има“ (Ракочевић 2003: 29).

Атмосферу страха од сутра у истоименој песми посвећеној песникињи и писцу, чије је инспиративно изходиште Ракочевићева проза, налазимо у лирско-рефлексивној структури Милана Михајловића (1966) која обухвата готово све битне узроке и услове означене у Ракочевићевој пројекцији последица рата и пораза. Догодио се пораз, и не први пут, али сада коначан, јер се српска свест, како каже Ракочевић јунак-наратор, поделила на оне који су у Вођи видели истребитеља и на оне који су видели генија ујединитеља који је јамчио „Србија се сагињати неће“:

6 За шири разматрања индикативна је књига Радета Радвановића, *Смех ѿд вешалима: Све што сте желели да знајте о рату на Косову*, Most Art, Земун, 2021, која из чисто новинске перспективе осликава рат и страх на Косову.

Ударио сѝрах од суѝра, Даро
 Ударио сѝрах од суѝра, Аѝо
 Ударио у недра нејака
 Ударио на косѝи ѝредака
 Ударио – семе расејао
 Ударио – све ѝлаве ѝовио.
 Ударио сѝуд од суѝра, драѝе
 Ударио сѝуд од суѝра, сесѝро
 (...)

Ударио ѝримрак у сред бела дана
 Ударио сѝрах од црних врана
 Ударила ноћ ѝешка на јуѝра
 Ударио сѝрах ѝежи од суѝра.

(Михајловић 2016: 70).

Ракочевић не штеди некритички дух српског народа који се саплиће о сопствену сенку. У поступку наратора-јунака и у време страха доминира критички дух писца уперен против српских предатора, отимача, пијаних официра и полицајаца, кокошара и јајара, против оних који шенлуче и пуцају после потписивања Кумановског споразума о признавању пораза и пропасти Косова. „Уместо да плачемо и ридамо, ми и покору и срамоту уздижемо на трон славе и тријумфа. Ено и полицајци изашли из подрума Техничког факултета, па и они запалили буктињу славља“ (Ракочевић 2003: 96). Политичка неписменост, историјска незрелост, лакоумност и плиткоумност, одсуство свести и памћења историје повод су преиспитивања наратора-јунака као хроничара последњег косовског пораза. „Срби немају памћења., њима је „љубав изнад разума и истине“ (Ракочевић 2003: 104), продубљује њихов национални карактер наратор-јунак, градећи паралелно са есејом о страху и есеје о карактерологији Срба. Страх тренутка и страх од сутра се преклапају. Док Политичар каже „обрали смо бостан“, наратор додаје „зеленог, као свиње“:

„Мрско ми је и стидим се онога што видим, јер ми помрачује слику о племену којем припадам. Питам се, с неверицом, нисам ли ја ту слику о мом племену стварао на основу лажних мотива и варљивих звукова гусала? Или данашњи Срби нису потомци оних Срба, или они Срби нису били то што сам ја мислио да јесу: витезови, кућићи и оцаковићи! Ови данашњи, Бог да ми опрости, најобичнији су кокошари. Сви Цигани пред њима да се постиде. Дође ми, од муке и срама, да јаучем и урлам као курјак у гвожђа ухваћен. Курјак ће заробљену ногу, која га робом чини, одгрести, али како да ја исконску везу са племеном својим прегризем и ослободим се ништавила које ме у провалију срама вуче и суновраћа?“ (Ракочевић 2003: 91)

Међу живим јунацима А. Ракочевића који није клонуо од страха је Милутин из Грачанице, еписко-филмска фигура и беседник високих етичких и умних домета. Над српским деобама и сеобама, као и наратор-јунак, он страхује не од смрти већ од живота и ружне и погане речи:

„– Од светску су срамоту звезде избегнале – тврди чича Милутин. – Цел свет се на малецку Србију навалија! Па, удри, удри сас бомбе док не полудиш! Да су нас сас хлебови гађали, много би нам било! И, небо се засрамувало, како и не би?! А, тице, што тице ибегоше? Е, тој од српску срамоту избегнале! Владику сас камење да гађају! Има ли по срамота од тој?! Примиио гу Олбрајтову! Него шта него да гу прими?! И Слободан гу примија. Силу она представља. Велику и силну Америку, бре! А ко ће јој каже, ако не владика, шта Шиптари на Србе раде? Америка и њих силу направила, не ли јој владика то рече? А, Срби, за десет марке; на владику сас камење! Срам да ги је! Тој несус Срби. Пијандуре! На коју су они партију, не знам, али Срби несус! Од њих тице избегнале. Да су умреле траг би остаја. Избегнале, кад ви кажем! Не само од тој смрдлив натовски ваздух, но и од смрдливи Срби! И неће се врате док год међу Србе сложнос не виде... А, ко ће сложи Србе. Ако владика и црква неће?!...

С обе руке чича Милутин развлачи бркове низ груди, а ноћ без звезда се топи, уступа место дану без птица. Од тог дана стрепим, нове ће нам невоље и нове срамоте донети. Па се Богу молим да не сване“ (Ракочевић 2003: 212).

Страх је опсесиван, свеприсутан, као мрак и магла у души и у огледалу, и у документарној равни прозе у којој доминира новинар-репортер, који набраја имена савременика, сапатника и сапутника, бележи као хроничар пострадања и убијања људи: „И ево крећем, а не знам куда“ (Ракочевић 2003: 217), и у уметничкој равни, када пројектује психолошке ломове у души и спорове са сабеседницима: „Једино онај страх од сутра никако да истерам“ (Ракочевић 2003: 217). Карактеристичне су кратке белешке Политичара као хроника вести о злу које рађа страх. Она изгледа као да долази из турског времена и као да су преписане из извештаја тадашњих српских конзула са Косова:

„Политичар све у свој нотес слаже. И црну масу што се Косовом и Метохијом, попут таласа ваља и гомила, па својом црном одором све притиска и у њу трпа, урла и прети па претњу у зверства премеће.

Бабу су у кади нашли задављену... Стирац без љаве у контијеру... свештеника Ариџона још нису нашли. Нашли су некој катјоличкој ђоја за која нико не зна ни ко је ни где је живео. Већ се расидао а руке и ноге му ђоломљене... О Раду Будимиру из 'Пуџника', нико ниџта не зна. Прича се да су ја видели у колима са неким Шийтарима, а нико да каже: ни кад, ни где. Тек, видели су ја... Николу Новаковића су убили у Актјашу: у истиом насељу су убили и Драја Даичевића. У двориџију ђреко оџраде. Позвали су ја именов, он изашао. Још се и руковао са њима! Јуче сам ја срео у Грачаници код владике. (...) У Призрену киднајована баба Борка Сџанковић са унуком Милошем... Оџеџ Вељко Сјасић. Исџред куће. Био кренуо на ђосао... Мира Шкриџац оџеџа из сџана... Свеџислав Јакиџић оџеџи у Видовданској улици. Није некадашњи ђредседник Оџиџине, не знам човека... Киднајован Неџоџа Ковачевић из Приџиџине. Има око 17 ђодина... У Приџиџини оџеџи муж и жена (Секулиџи) са чеџворо деце... Несџали синови докџора Тодоровској и Боре Рисџиџа... У Злојеку несџао ђеџоџоџиџи Милош Радевић. У двориџију му уџиџен ђас... иван Несџоровић, сеџамнаесџи ђодина, несџао са Драџаном Сџевановићем на ђуџију од Косова Поља до Приџиџине... У Оџиџини (Ораховац) најџаднуџа

йородица Божанић. У нејознајом йравцу Шиййари одвели браћу Младена са сином Немањом и Божидара са сином Новицом... Веселин Такић, сйар око седмдесетй йодина, ойейй у Призрену са унуком Аном. На Госйођин дан! Ана има шестй йодина!... У Рейимљу код Ораховца из куће ойеййи и у нејознајом йравцу одведени Рајко и Цвейко Николић. Ваљда ойац и син? Цвейко има 17 йодина... Наоружани Шиййари у Ораховцу найали кућу Косйића и одвели оца и сина Младена и Небојшу... Мала Ана, ойеййа са дедом на Гојођиндан у Призрену, нађена са одсеченом руком, мрйва на йуйу Призрен – Жур. Жалосйи!... (Ракочевйћ 2003: 181, 182).

Дневничке записе Ракочевйћ је подигао на уметничку раван тако што је неке сабеседнике савременике као јунаке преименовао у Поету, Политичара, Попа, Крајишника и Маестра. Он се, мали и немоћан као миш, бори сам и са њима. „Сам сам. И добро је. Лакше ћу себорити само са својим, него и са својим и са страховима око мене“ (Ракочевйћ 2003: 39).

Време доласка НАТО силе учинило је да се и српски народ осећа као миш. „Страх људе натерао да шапућу. Као да се плаше да гласном речју (...) не открију своје постојање и место“ (Ракочевйћ 2003: 41). Свако је „увучен у себе као корњача у оклоп“ (Ракочевйћ 2003: 45); људи се расплињавају у сулудим расправа да ће Русија која не постоји помоћи, а дотле се „само страх рађа“ и расте. У страху су велике очи – казује српска пословица и тада се наратор-јунак среће са пропагандним летком УЧК-а:

*„Срди!
Шйа чекайе?! Ваше је йрошло, задњи вам је час!
Још имайе времена, искорисйиые ја! Покуйиые своје йрње, јаће и дежиые!
Косово никад није било ваше и неће биыи!
Оглазйиые и не врађајйе се!
Идиые у вашу усрану Србију, йо Косову више никад неће срйске свиње риыи!
Идиые! Где вас ухвайимо, йу ћемо вас клайи!
Првенеће се Косово од ваше крви.
Марш у Србију, сйоко срйска!“ (Ракочевйћ 2003: 52).*

Страх расте а он евоцира сећања на силоване жене и монахиње, убијене, на случај Ђорђа Мартиновића, затроване бунаре, отровану стоку, прекопане гробове, на црне тројке које вршљају градовима, на приватне логоре и Клечку, убиство четрнаест жетелаца. Преклапају се далека историја, блиска прошлост и ратна стварност: „Сваки би да има свог Ђорђа Мартиновића, сваки да силује старицу, запали стог сена, у српској ливади стоку измасакрира, поруши и преоре гробље“ (Ракочевйћ 2003: 69) и зато није ово време Обилића и „страх је свачији, свако се с њим мора срести, свакога кад-тад опхрва и свакога на различите начине, али га опхрва. Ко је тај кога није страх?“ (Ракочевйћ 2003: 76).

Унутар структуре проза се понекад развија као есеј о страху. Из лезе ево три карактеристична стилска примера у којем доминира писац над новинаром, писац који, чак и под пресијом страха од неуспеха, успева да и хронику вести обликује у снажан уметнички текст или их заокружи генераловом изјавом у коју се верује: „Божемој, мој Боже, шта се овде дешава?!“ (Ракочевйћ 2003: 144):

„Бомбардовање се отегло. Недељама урлају експлозије, из њих се умножавају смрт и рушевине, танки живци и поремећена психа. Страх се станио у свачије око, па из њега звири у оно супротно, тражећи трачак наде. Страх из једног и нада из другог, нада из овог и страх из оног сударају се негде на половини пута, настаје прасак, тренутно блесне светлост, а онда је све мрак. И у људима и око њих. Густ, тежак, непрозиран мрак све и сваког заробио, не може из њега ни човек ни мисао“ (Ракочевић 2003: 86).

Или:

„Ни лист липе да затрепери у Видовданској, ни птица из њене крошње да се огласи.. Само тенкови јуре горе-доле, само се река аутомобила са Ветерника слива и плави претесне улице. Црнило, невиђено црнило. Још не слутим да ће то бити једина боја под небом Косова, али видим – окупација је свеопшта и дефинитивна“ (Ракочевић 2003: 127).

Или још:

„Пуцај кад ти наређујем! – опет ће онај са степеница.

Онај на вратима гледа час у мене, час у онога што му командује. Сад му се рука тресе, као гранчица на брзаку. Кажипрст му згрчен на обарачу, несвесно га може стегнути. Уплаших се те могућности. Да неконтролисано опали. Хоће ли? Хоће, неће, хоће, неће... Невероватно како се мисли смењују, роје се једна за другом, час јесте оно што није, час није оно што јесте. Трен се отеже у недоглед. Да ли је, већ, неког убио? Ако јесте, неће му бити тешко да понови. Ако није... Је ли га страх, или је срећан што ће Тачију моћи да саопшти, да је његовом заслугом, један Србин мање. Јели Тчијев, или неког другог?“ (Ракочевић 2003:129).

Реторика наслова *Страх од суџа* упућује нас на пословицу: „Реч страх је измишљена за децу и за неодлучне људе“ и повод је да, како смо нагостили у уводу, на крају анализе, сложено Ракочевићево мемоарско, дневничко и аутобиографско дело посматрамо у светлу српских народних пословица. Наратор-јунак је проговорио супротно пословичком налогу: „Ђути да не урекне зло“, па се реторика наслова може користити за добро човеково и открива уметникову ангажованост. Писао је по етичком начелу из пословица „човек је тврђи од камена а слабији од јајета“ и као човек-сведок који се до смрти учи и увиђа пословички закон природе „што више силе, више и зла“ и „шупљу главу и ветар носи“.

У филозофском смислу дневничка и мозаичка проза *Страх од суџа* наслоњена је на Спинозину дефиницију: „Страх не може бити без наде нити нада без страха“. У филозофском промишљању ратне страхоте налази се дубоко скривена хуманистичка суштина. Истина, како смо већ означили, иако је наратор-јунак васпитаван у духу етике из пословица: *Ако друјої ѿошћујеш за себе не дрини* и *Ако ми не можеш ѿмоћи, немој ми ни одмоћи* и још *Ако неће зло од шебе, бежи ѿи од зла*, тешко је веровати да све оно што је доживео и осликаодоприноси разумевању другог. Напротив. *Страх од суџа* потврђује песимистичко искуство из српских пословица: „Ако дуго живе скупа, животиње се заволе, а људи замрзе“ и „Зло брзо дође, а полако прође“.

Пословице су прилика да се, после критичке анализе структуре, одговори на још нека питања које произилазе из духа и унутрашње суштине прозе *Сѝрах од суѝра*, јер је реч о „делу које као хроника у основи, по списатељском умећу и надградњи, по промишљању, опису и исказаним психолошким и поетским приступима надилази ту врсту списатељског исказа и прелази у литерарну стварносну прозу, у својеврстан аутентичан роман са свим његовим елементима“ (Јевтић 2021:111). Прво питање је зашто страхује наратор-јунак као човек који пева и зло не мисли? Страхује јер му све фали: фале му два краја и средина. Страхује јер га опомиње културолошко и историјско искуство из којег се рађа страх, а све му је и реално пред очима.

Друго питање је зашто су прози језик и стил наратора јунака такви какви су? Језик и стил, односно порука прозе само потврђује да је она доказ пословице: „Чега је срце пуно, тога и језик“. Изван те мудрости никаква критика не може ништа ново открити.

Треће питање се односи на ток исповест и обликовање структуре *Сѝрах од суѝра*?

Зло се догађа и страх расте по закону историјског искуства: „Шта ко мисли, о ономе и сања“. Страх од ратне стихије и човекове мржње јасно су именовни у пословичком искуству: „Ватра и вода су добре слуге, али зли господари“. Етички однос међу људима и пут да се зло не обнови сугерише мудрост: „Другом често опраштај, себи никад“, али ње нема. Косовски пораз и историјски слом Срба то показују. У *Сѝраxу од суѝра* потврдило се правило: „Добар глас далеко се чује, а зао још даље“. Зло се шири Косовом данас као из епских времена. За Србе су Албанци, Турци иноверци и они се према тој чињеници односе по Књазовом усклику: „Ето мене, ето вас, ето вама рат са Турцима“. За Албанце су Срби, као и за Турке, каури и отуда песме о клању које Ракочевић више пута слуша. Срби и Албанци живе, показује историја и последњи рат међу њима, баш по искуству пословице: „Живе као пас и мачка“. И заиста, тако прича и тако обликује причу А. Ракочевић. И то је по закону пословице: „Чега је срце пуно, тога и језик“. Наратор-јунак *Сѝраxа од суѝра* живи у злу и страху како „живи риба на сувом“.

Из исповести записа у којима се преклапају епско, митолошко и историјско-документарно извесно је, унутрашње је исходиште уметничког и документарног слоја Ракочевићеве слике да Косово не може одговорити захтеву: „Заклела се земља рају, да се сваке тајне знају“. О размерама зла тек треба да се сазнаје, и биће то две непомирљиве слике: српска и албанска, како је одувек и било. И ту опет долазимо до истине коју завештавају српске пословице а која је потпуно потиснута из свести и искуства: „Зло је ко не зна, а учити се не да“. Та слика се и њени идеолози, увек туђинци, разуме примерено пословици „Завадио би два ока у глави“. И тако, налазимо, без да правимо равнотежу или симетрију или будемо на ичијој страни, и једни и други „терају мак на конац“, јер „истина увек највише боли“. Егзодус Срба доказује искуство из пословица: „Лако ти је плитку воду замутити и будалу наљутити“ и „И један је непријатељ много, а сто је пријатеља мало“.

Да се све ово поштовало и знало, не би се ратовало са целим светом – унутрашња је суштина прозе *Страх од суиџра* и дијагноза страха наратора-јунака. Структура *Страх од суиџра* показује наратора-јунака којем се може веровати, јер припада људима за које важи формула искуства и сазнања: „Ко је много питао, много је и запамтио“ и „Невоља свачему човека научи“.

ЛИТЕРАТУРА:

- Деретић 1983: Јован Деретић. *Историја српске књижевности*. Нолит: Београд.
- Јевтић 2021: Ђорђе Јевтић. Сведочења и тумачења. Панорама – Јединство: Приштина – Косовска Митровица
- Јеротић 2020: Владета Јеротић. *О страху*. Београд: Ars Libri.
- Михајловић 2016: Милан Михајловић. „Страх од сутра Даринки Јеврић и Аци Ракочевићу“, *Луча*. Год XXV, бр. 1, 70.
- Ракочевић 2003: Ацо Ракочевић, *Страх од суиџра*. Приштина: Народна универзитетска библиотека „Иво Андрић“ – Грачаница: епархија рашко-призренска и косовско-метохијска.
- Ристић 2003: Јордан Ристић. „Уместо поговора“. Ацо Ракочевић, *Страх од суиџра*. Приштина: Народна универзитетска библиотека „Иво Андрић“ – Грачаница: епархија рашко-призренска и косовско-метохијска.
- Ристић 2007: Јордан Ристић. „Трагично осећање живота у избеглиштву у делима Аца Ракочевића“. *Сиремљења*. Год. 40. бр. 2, 106 – 110.
- Svens 2008: Laš Fr. H. Svensen. *Filozofija straha*. Београд: Geopoetika.
- Starčević 2001: Vladan Starčević. *Bez straha o strahu, panici, fobiji*. Београд: Zavet.

Ana M. MUMOVIC

PRIMORDIAL AND CONTEMPORARY FEARS OF THE FUTURE (Contribution to the interpretation of prose *Fear of Tomorrow* Aca Rakocevic)

Summary

The paper analyzes the writings of Aco Rakocevic (1938–2007) *Fear of Tomorrow* (2003), a well-known journalist and writer from Kosovo and Metohija, a book of prose that is difficult to determine in terms of genre.

We interpret it as autobiographical records, a diary and a chronicle of the time in which Rakocevic, the narrator-hero, tells about fears during the seventy-eight days of bombing Kosovo and Metohija and fears and events after the arrival of international forces. So, we are talking about man's primordial and contemporary fears as a universal phenomenon of the world we live in. The structure of the prose *Fear of Tomorrow* as a Diary opens with a pure poetic reflection on fear and the state of mind of the narrator-hero, a witness to fear as a consequence of killing and annulling man and people. Rakocevic raised diary entries to the artistic level by renaming his contemporaries to Poeta, Pliticar, Pop, Krajisnik and Maestro.

The writer and journalist also testifies about personal experience and fear as a human phenomenon and faithfully depicts the events and personalities that marked his spiritual biography at a time when he perceives it as a national collapse and state defeat.

The aim of the paper is to show the phenomenon of fear from the social, psychological and philosophical aspect on the example of autobiographical records.

Keywords: Aco Rakocevic, fear, Kosovo and Metohija, psychology, philosophy, history.